

УДК 81'255.4

А. В. Зорницький,

кандидат філологічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

azornytskyi@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4264-2154

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКА ВОНЕМІАН ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ А. КОНАН ДОЙЛА "A SCANDAL IN BOHEMIA")

Стаття присвячена аналізу культурно й контекстуально детермінованих аспектів значення англійського прикметника Bohemian та особливостей їх відтворення при перекладі художнього тексту. Матеріалом дослідження слугують дебютний фрагмент відомого оповідання А. Конан Дойла "A Scandal in Bohemia" та його переклади на німецьку, французьку, російську та українську мови. Детально розглядаються ті лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, які історично зумовили появу в досліджуваній лексемі відповідного комплексу значень, та критично оцінюються рішення перекладачів в аспекті обрання найбільш контекстуально виправданого з них. За результатами проведеного аналізу пропонується альтернативний варіант перекладу.

Ключові слова: художній переклад, культурно марковане значення, А. Конан Дойл, "A Scandal in Bohemia".

Постановка проблеми. Проблема перекладу всіх можливих типів безеквівалентної лексики (лакун, слів-реалій, етнографізмів, лінгвокультурем, фоновой лексики тощо, як у різних контекстах іменують ці типологічно близькі явища різні автори за умов відсутності в сучасній теорії перекладу чіткого уявлення про співвідношення між ними) [1: 251–258] традиційно займає важливе місце в перекладознавчих студіях. У цілому можна констатувати, що впродовж останніх десятиліть, разом із переходом лінгвістики на позиції антропоцентризму та зростанням уваги дослідників не так до мови, як до процесу комунікації в усій її складності та багатогранності, наука про переклад також великою мірою переглянула здебільшого структуралістські моделі перекладу 60–70-х рр. минулого століття та продемонструвала тенденцію до вироблення інтегрованого та багатомірного підходу до аналізу перекладу [2: 202], у тому числі й в аспекті зростання уваги дослідників до статусу та особливостей функціонування лексичних одиниць усіх вищезгаданих типів. Проте, на нашу думку, навіть у новітніх теоретичних дослідженнях, не кажучи вже про перекладацьку практику, контекст постановки проблеми, яка нас цікавить, нерідко неправомірно звужується, охоплюючи явно недостатню кількість тих мовних та мовленнєвих явищ, які заслуговують на спеціальну увагу. Так, попри акцентовану дослідниками необхідність врахування широкого кола міжкультурних факторів при виконанні перекладу [3: 72–80], переважна більшість етронімів традиційно зараховуються до лексики, яка має однозначні словникові відповідники, що подекуди спричиняє появу грубих помилок при їх перекладі.

З огляду на це, **метою** даної статті є аналіз культурно та контекстуально обумовлених відтінків значення англійської лексеми Bohemian, яка фігурує в тексті широко відомого оповідання А. Конан Дойла "A Scandal in Bohemia", та їх відтворення при перекладі німецькою, французькою, російською та українською мовами. При цьому **об'єктом** дослідження є історично й культурно обумовлені причини появи в аналізованій лексемі відповідних значень, а **предметом** дослідження – проекція отриманих результатів у власне перекладацьку площину.

Виклад основного матеріалу дослідження. В оригінальному тексті широко відомого оповідання А. Конан Дойла "A Scandal in Bohemia" маємо речення: "My own complete happiness, and the home-centred interests which rise up around the man who first finds himself master of his own establishment, were sufficient to absorb all my attention, while Holmes, who loathed every form of society with his whole Bohemian soul, remained in our lodgings in Baker Street, buried among his old books, and alternating from week to week between cocaine and ambition, the drowsiness of the drug, and the fierce energy of his own keen nature" [4: 429]. У перекладі на німецьку мову відповідний уривок набуває наступного вигляду: "Mein vollständiges Glück und die aufs Heim beschränkten Interessen, die rings um einen Mann sprießen, der zum ersten Mal Herr eines eigenen Hauswesens ist, nahmen all meine Aufmerksamkeit in Anspruch, während Holmes, der jede Form der Geselligkeit aus den Tiefen seiner Boheme-Seele verabscheute, in unserer Wohnung in der Baker Street blieb, vergraben in seinen alten Büchern, und Woche um Woche von Kokain zu Ehrgeiz wechselte, von der Betäubung durch die Droge zu der wilden Tatkraft, die seine ureigene Natur war" [5: 3]. Дещо іншим чином підходить до проблеми французький перекладач: "Toute mon attention se trouvait absorbée par mon bonheur personnel, si complet, ainsi que par les mille petits soucis qui fondent sur l'homme qui se crée un vrai foyer. De son côté, Holmes s'était isolé dans notre meublé de Baker Street; son goût pour la bohème s'accommodait mal de toute forme de société; enseveli sous de vieux livres, il alternait la cocaïne et

l'ambition: il ne sortait de la torpeur de la drogue que pour se livrer à la fougueuse énergie de son tempérament" [6: 3]. У російському перекладі авторства Н. Войтинської несподівано зустрічаємо: "Моего личного безоблачного счастья и чисто семейных интересов, которые возникают у человека, когда он впервые становится господином собственного домашнего очага, было достаточно, чтобы поглотить все мое внимание. Между тем Холмс, ненавидевший своей **цыганской** душой всякую форму светской жизни, оставался жить в нашей квартире на Бейкер-стрит, окруженный горами своих старых книг, чередуя недели увлечения кокаином с приступами честолубия, дремотное состояние наркомана – с дикой энергией, присущей его натуре" [7: 68]. І нарешті в українському перекладі цього оповідання, який виконав М. Дмитренко, читаємо: "Цілковите щастя й чисто сімейні інтереси, що виникають у людини, яка вперше відчуває себе главою сім'ї, без останку поглинули всю мою увагу. А Холмс, який мав **богемні** звички й щиро зневажав будь-які форми суспільного життя, й далі мешкав у нашій квартирі на Бейкер-стріт, похований серед своїх старих книжок. Він то на кілька днів поринав у дрімотний стан, то з шаленою енергією, властивою його пристрасній натурі, брався розгадувати яку-небудь заплутану справу" [8: 15].

Усі представлені варіанти перекладу варто, на перший погляд, визнати цілком "читабельними", а далі оцінювати по-різному, залежно від тих конкретних критеріїв, які щоразу кладуться в основу оцінки. Однак навіть при побіжному аналізі кожного з них в уважного читача неодмінно виникне ряд запитань, з яким ми, з огляду на завдання даної статті, обмежимося одним-єдиним: чи вірно (не кажучи вже про те, наскільки доречно) перекладене авторське словосполучення "*Bohemian soul*" хоча б в одному з наведених варіантів?

У німецькому перекладі проблема, яка нас цікавить, вирішується шляхом калькування, звідки маємо "*Boheme-Seele*" – "богемна душа". Французький перекладач дещо відходить від дослівності, пропонуючи натомість "*goût pour la bohème*" – "смак до богемного життя". З інтерпретацією оригінального "*Bohemian*" як 'такий, що стосується богеми, богемний' погоджується й український перекладач, хоча оригінальне "*soul*" – 'душа' й трансформується при цьому у "звички". Як добре пам'ятають шанувальники таланту Конан Дойла, згадувані М. Дмитренко "*богемні звички*" і справді властиві Холмсові, про що можна дізнатися з багатьох оповідань про пригоди цього персонажа. Але разом із тим можна заперечити, що в оригіналі все ж йдеться про явище іншого порядку: пор. т. зв. *instrumentalis*: "*with his whole ... soul*" – "всією душею", з якої й виринає "відразу" (а не "зневага") не лише до "суспільного життя", хоча оригінальне *society* й має значення 'суспільство', але й, цілком імовірно, до "світського товариства". Крім того, в усіх трьох випадках можна вказати й на суто логічний парадокс: адже за такої постановки питання залишається незрозумілим, яким саме чином "*богемна душа*", "смак до богемного життя" або ж "*богемні звички*" персонажа тягнуть за собою згадувану в оригіналі відразу до товариства, адже представники богеми (художники, артисти, музиканти тощо), якраз навпаки, ведуть досить активне світське (а отже й "суспільне") життя, принаймні у своєму колі, та нерідко просто не спромоглися б вижити самотужки...

У перекладі Н. Войтинської спантеличує "*цыганская душа*" детектива: адже в пересічного російськомовного читача це словосполучення, скоріше за все, асоціюється з волелюбством, пристрасним коханням, піснями, гітарами, танцями, різнобарв'ям спідниць та сорочок, блиском "*циганського золота*", дресированими ведмедями тощо, але при цьому видається очевидним, що асоціації, викликані в того ж таки читача образом Холмса, ріднить із першими хіба що любов до гри на скрипці!

Разом із тим, не кращим був би і варіант "*богемський*", яким вичерпується перелік тих значень англійського *Bohemian*, що представлені в найбільш повних перекладних словниках. Отже, якийсь із них неодмінно має бути правильним...

Саме в таких випадках колосальної ваги набуває лінгвістичний коментар до тексту, що перекладається, та вміння перекладача зорієнтуватися в ньому, а за необхідності й самотужки створити його, у такий спосіб консультуючи колег та читачів щодо тих особливостей авторського слововживання, які, з тих чи інших причин, залишилися поза увагою лексикографів.

Як відомо, Богемія – це історична область на території сучасної Чехії, досить лісиста та гориста, однією з візитівок якої є особливе дуте скло, що відоме як "*богемське*". Звідси й значення '*богемський*' у англійського *Bohemian*. З іншого боку, французьке слово *bohème*, запозичене, у тому числі, й українською мовою (за даними Академічного тлумачного словника, *богема* – "1. (збірн.) матеріально незабезпечені люди з інтелігенції, переважно актори, музиканти, художники, що живуть легковажно, безладно; та 2. (перен.) безладність, неорганізованість у побуті представників такої інтелігенції"), дослівно означає 'циганщина'. Ця французька назва циган (крім *bohémiens* використовуються й інші – *gitans, tsiganes*), у свою чергу, пов'язана з тим, що за часів середньовіччя на території Богемії проживало багато циган, а нерідко безладне, неприкаяне життя артистів порівнювалося з циганським. За аналогією, внаслідок семантичного запозичення, значення '*богемний*' та '*циганський*' розвинулися й у англійського *Bohemian*.

Однак такий коментар не є достатнім, оскільки не дає змоги відповісти на запитання, якому ж із можливих варіантів перекладу *авторського* Bohemian слід надати перевагу. У таких випадках лінгвістичний коментар повинен із необхідністю доповнюватися історико-культурним. Скажімо, чому французькою, як уже зазначалося, ромів називають не лише *gitanes* (пор. англ. Gypsies) та *tsiganes* (пор. нім. Zigeuner), але й *bohémiens* – які саме історико-культурні фактори цьому сприяли? На момент появи циган у середньовічній Західній Європі ніхто з місцевих жителів не мав чіткого уявлення про те, звідки саме вони прибули (за найбільш ранньою "теорією" щодо їхнього походження цигани вважалися вихідцями з Єгипту, – згадаймо відомий роман В. Скотта "Квентін Дорвард", – звідси й англійське Gypsies, спотворене Egyptians). Разом із тим, можна констатувати, що в широкому історичному контексті період початку циганської міграції в західному напрямку співпав із назріванням значної соціально-економічної кризи. Одним із її результатів стало прийняття низки законів, спрямованих проти жебрацтва та бродяжництва, під дію якого підпадали й циганські табори. Внаслідок переслідувань, постійної загрози наглої смерті, ув'язнення або тортур цигани Західної Європи надзвичайно сильно криміналізувалися, оскільки виявилися фактично позбавленими змоги заробляти на прожиття у будь-який законний спосіб [9: 19–38]. Крім того, боротьба за елементарне фізичне виживання вимагала від них запровадження особливого способу життя: пересуватися лише в нічний час, постійно переховуватися подалі від людських очей, а це, у свою чергу, особливо на тлі загальних особливостей соціального та культурного обличчя епохи (епідемії, голод, схильність населення до забобонів та марновірства тощо), породжувало чутки про те, що цигани – це чаклуни, упирі, перевертні, які до того ж крадуть дітей. А тому не дивно, що найбільше циган проживало в глухих, малозаселених, важкодоступних регіонах, – зокрема й у Богемії, звідки й маємо: *bohémien* > 'циган'.

Але в якому сенсі 'циган'? У колективній "західноєвропейській" мовній свідомості це слово асоціювалося не так із любов'ю до коней, музичною обдарованістю, гаданням чи особливою манерою одягатися, як із надзвичайною закритістю для сторонніх, неконтактністю, відлюдкуватістю. Очевидно, саме такий сенс і вкладався автором у словосполучення "Bohemian soul".

Однак таку постановку питання варто й ще дещо розширити, беручи до уваги контекст використання вищезгаданої лексики. Як відомо, за сюжетом оповідання Холмсових послуг потребує не хто інший, як сам король Богемії (звичайно ж, вигаданий письменником, оскільки ані такої країни, ані такого титулу насправді не існувало), який зібрався одружитися, але побоюється помсти колишньої коханки – знаменитої аферистки Ірен (Айріні) Адлер. Звідси й назва – "A Scandal in Bohemia". Однак за ходом розвитку подій стає зрозуміло, що за своїми особистими якостями ця не титулована жінка виявляється морально вищою за короля ("What a woman – oh, what a woman!" cried the King of Bohemia, when we had all three read this epistle. "Did I not tell you how quick and resolute she was? Would she not have made an admirable queen? Is it not a pity that she was not on my level?" "From what I have seen of the lady she seems indeed to be on a very different level to your Majesty (виділено нами – А. 3.)," said Holmes coldly) [4: 447]. Навіть більше, друг та біограф Холмса доктор Вотсон з усією відвертістю констатує: "To Sherlock Holmes she is always the woman. I have seldom heard him mention her under any other name. In his eyes she eclipses and predominates the whole of her sex. It was not that he felt any emotion akin to love for Irene Adler. All emotions, and that one particularly, were abhorrent to his cold, precise but admirably balanced mind. He was, I take it, the most perfect reasoning and observing machine that the world has seen, but as a lover he would have placed himself in a false position. He never spoke of the softer passions, save with a gibe and a sneer. They were admirable things for the observer – excellent for drawing the veil from men's motives and actions. But for the trained reasoner to admit such intrusions into his own delicate and finely adjusted temperament was to introduce a distracting factor which might throw a doubt upon all his mental results. Grit in a sensitive instrument, or a crack in one of his own high-power lenses, would not be more disturbing than a strong emotion in a nature such as his. And yet there was but one woman to him, and that woman was the late Irene Adler, of dubious and questionable memory" [4: 429].

А тому в контексті такого перебігу сюжетних подій вибудовується прикметна антитеза: обмежений та самовдоволений "king of Bohemia", який нехтує можливим щастям із такою жінкою, як Адлер, протиставляється геніальному детективу з його "Bohemian soul", якому не довелося робити аналогічного вибору і який, очевидно, щонайменше серйозно замислився б. Ось чому письменникові потрібне саме це слово у відповідному значенні, а не його численні синоніми. Очевидно, що подібну художню логіку, яка доповнює та уточнює результати суто наукових, належним чином обґрунтованих філологічних міркувань, мали б простежити й перекладачі Конан Дойла.

Висновки. Таким чином, аналізуючи історію формування в англійського прикметника Bohemian відповідного комплексу значень, а також беручи до уваги культурно й контекстуально детерміновані аспекти його вживання, можна констатувати, що, з огляду на об'єктивно більшу прозорість етимології та відносну спорідненість лінгвокультурної свідомості, німецький та особливо французький переклади є в цілому ближчими до оригіналу. Крім того, можна запропонувати альтернативний варіант перекладу досліджуваного фрагменту оповідання А. Конан Дойла "A Scandal in Bohemia" на українську мову:

"Повнота особистого щастя й побутові клопоти, що неминуче виникають у людини, яка вперше відчуває себе господарем у власному домі, повністю поглинули мою увагу. А Холмс, який мав душу **відлюдника** та відчував глибоку відразу до будь-якого нав'язливого товариства, і далі винаймав нашу колишню квартиру на Бейкер-стріт, де, живцем похований серед старих книжок, він тиждень за тижнем метався між кокаїном та сплесками активності, чергуючи наркотичний дурман із властивим його пристрасній натурі завзяттям". При цьому важливою **перспективою** подальшого дослідження проблеми є уточнення лексикографічних даних, що характеризують лексему, яка розглядається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Тупиця О. Безеквівалентна лексика : проблеми визначення / О. Тупиця, Л. Зімакова // Рідне слово в етнокультурному вимірі : [збірник наукових праць]. – Дрогобич : Посвіт, 2012. – 516 с.
2. Гарбовский Н. К. Теория перевода : [учебник] / Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2007. – 544 с.
3. Жаркова Є. М. Взаємозв'язок перекладу і культури / Є. М. Жаркова, М. В. Нікольченко, Т. М. Нікольченко // Вісник Маріупольського державного університету. – 2014. – Вип. 7. – С. 72–80.
4. Doyle A. C. Sherlock Holmes : The Complete Stories / A. C. Doyle. – L. : Wordsworth Editions Limited, 2007. – 1408 p.
5. Doyle A. C. Die Abenteuer von Sherlock Holmes / A. C. Doyle. – Leipzig : Kiepenheuer Verlag, 1984. – 277 S.
6. Doyle A. C. Un scandale en Bohême [Електронний ресурс] / A. C. Doyle. – Режим доступу : http://fibbc.net/cmm/IMG/pdf/conan_doyle_scandale_boheme.pdf.
7. Дойл А. К. Записки о Шерлоке Холмсе / А. К. Дойл ; [Пер. с англ. под ред. К. Чуковского]. – М. : Транспорт, 1981. – 576 с.
8. Дойль А. Конан. Оповідання про Шерлока Холмса / А. К. Дойль ; [Пер. з англ. М. А. Дмитренка]. – К. : Веселка, 1990. – 348 с.
9. Kenrick D. Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies) / D. Kenrick. – Lanham : Scarecrow Press, 2007. – 392 p.

REFERENCES (TRANSLATED&TRANSLITERATED)

1. Tupytsia O. Bezekvivalentna leksyka : problemy vyznachennia [Culture-Specific Vocabulary : Problems of Definition] / O. Tupytsia, L. Zimakova // Ridne slovo v etnokul'turnomu vymiri [The Native Word in the Ethnocultural Dimension] : [zbirnyk naukovykh prats']. – Drohobych : Posvit, 2012. – 516 s.
2. Garbovskii N. K. Teoriia perevoda [Translation Theory] : [uchebnik] / N. K. Garbovskii. – M. : Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 2007. – 544 s.
3. Zharkova Ye. M. Vzaiemozviazok perekladu i kul'tury [The Interconnection Between Translation and Culture] / Ye. M. Zharkova, M. V. Nikol'chenko, T. M. Nikol'chenko // Visnyk Mariupol'skogo derzhavnogo universytetu [Bulletin of Mariupol State University]. – 2014. – Vyp. 7. – S. 72–80.
4. Doyle A. C. Sherlock Holmes : The Complete Stories / A. C. Doyle. – L. : Wordsworth Editions Limited, 2007. – 1408 p.
5. Doyle A. C. Die Abenteuer von Sherlock Holmes / A. C. Doyle. – Leipzig : Kiepenheuer Verlag, 1984. – 277 S.
6. Doyle A. C. Un scandale en Bohême [Elektronnyi resurs] / A. C. Doyle. – Rezhym dostupu : http://fibbc.net/cmm/IMG/pdf/conan_doyle_scandale_boheme.pdf.
7. Doil A. K. Zapiski o Sherloke Kholmse [Notes on Sherlock Holmes] / A. K. Doil ; [Per. s angl. pod red. K. Chukovskogo]. – M. : Transport, 1981. – 576 s.
8. Doil A. K. Opovidannia pro Sherloka Kholmsa [Sherlock Holmes Stories] / A. K. Doil ; [Per. z angl. M. A. Dmytrenka]. – K. : Veselka, 1990. – 348 s.
9. Kenrick D. Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies) / D. Kenrick. – Lanham : Scarecrow Press, 2007. – 392 p.

Зорницький А. В. Особенности воспроизведения прилагательного Bohemian при переводе художественного текста (на материале рассказа А. Конан Дойла "A Scandal in Bohemia").

Статья посвящена анализу культурно и контекстуально детерминированных аспектов значения английского прилагательного Bohemian, а также особенностей их воспроизведения при переводе художественного текста. Материалом исследования служит дебютный фрагмент известного рассказа А. Конан Дойла "A Scandal in Bohemia" и его переводы на немецкий, французский, русский и украинский языки. Детально рассматриваются лингвистические и экстралингвистические факторы, исторически обуславлившие возникновение у исследуемой лексики соответствующего комплекса значений, а также критически оцениваются решения переводчиков в аспекте избрания наиболее контекстуально оправданного из них. По результатам проведенного анализа предлагается альтернативный вариант перевода.

Ключевые слова: художественный перевод, культурно маркированное значение, А. Конан Дойл, "A Scandal in Bohemia".

Zornytskyi A. V. The Peculiarities of Re-Creating the Adjective "Bohemian" while Working at a Literary Translation (Based on A. Conan Doyle's Short Story "A Scandal in Bohemia").

The article deals with the analysis of culturally and contextually determined aspects of the meaning of the English adjective "Bohemian" as well as the peculiarities of their re-creation while translating works of literature. As illustrative materials employed are the opening fragment of the well-known short story "A Scandal in Bohemia" by A. Conan Doyle and its translations into German, French, Russian, and Ukrainian.

Discussed in detail are both linguistic and extralinguistic factors which historically contributed to the evolution of the corresponding set of meanings which make up the semantic structure of the lexeme in question.

Considering the etymology of the lexeme at hand and the comparative reception of the underlying notion by different national audiences, the author arrives at the conclusion that there was a marked difference between its etymological and current modern meaning, on the one hand, as well as between the connotative shades of the former depending on a cultural surrounding.

Following the data thus accumulated, critically assessed are the translators' decisions concerning their choice of the most contextually justified one among the meanings in question and an alternative variant of translation is proposed. It is recognized that the exact meaning of "Bohemian" as used by Conan Doyle has indeed to do with the notion of 'Gypsy', but solely in its Western European interpretation, free from the associations it connotes to the Slavic ear.

Key words: literary translation, culturally conditioned meaning, A. Conan Doyle, "A Scandal in Bohemia".